

ŽELJKO BARTULOVIĆ

ODNOS PRAVA I EPSKE NARODNE PJESME

Željko Bartulović
Pravni fakultet
Sveučilišta u Rijeci
YU, 51000 Rijeka

UDK:340.14:82-91.09
Izvorni znanstveni rad
Ur. :1990-06-10

U ovom radu upozorili smo na neke interesantne dodirne točke epske narodne poezije i prava. Epske narodne pjesme sadrže u sebi fragmente koji mogu služiti izučavanju morala, običaja i prava, osobito u nedostatku drugih izvora, kao i za potvrdu ili opovrgavanje postavljenih hipoteza.

Pri tome se ipak mora paziti na odstupanja od običaja ili normi koja su nastala uslijed slobode pjesničkog izražavanja, a ponekad i radi uljepšavanja grube stvarnosti.

I. OPĆENITO

Na početku recimo nešto o normama. Postoje moralne, običajne i pravne norme; odnosno pravimo razliku između morala, običaja i prava.

Moral regulira one društvene odnose koji nisu nabijeni takvim sukobom interesa da bi ih društvo moralo pravno regulirati, radi izbjegavanja društveno ekscesnih situacija.

Običaj obuhvaća i regulira one društvene odnose koji su nabijeni takvim sukobom interesa da postoji opasnost od njihove eskalacije, ali njih nije donio nadležni zakonodavni organ državne vlasti, a u pravilu nisu zapisani.

Pravo sadrži norme koje reguliraju one društvene odnose koji su nabijeni takvim sukobom interesa da društvo bez njihove regulacije u pravilu ne bi moglo opstati, a donose ih organi državne vlasti po određenom postupku u cilju da zaštite određene pravne vrijednosti (npr. mir, sigurnost, pravda itd.).

Na pitanje od čega se sastoji i što je izvor prava mnogi teoretičari odgovaraju različito. Jedni smatraju da su to isključivo norme (tzv. normativizam), prema drugima to su društveni odnosi (tzv. sociološke teorije), a za treće to su određene vrijednosti (npr. pravni ideali koji se nastoje ostvariti i koji postoje u društvu ili čak iznad njega). U novije vrijeme pažnju privlače tzv. in-

tegralne teorije prava koje obuhvaćaju sve navedene aspekte te smatraju da oni zajedno sačinjavaju pravo.

Možemo postaviti pitanje gdje se tu uopće uklapa epska narodna poezija?

Epske narodne pjesme, osim emocionalnih elemenata, obrađuju neke društvene situacije i događaje. Unutar tih događaja, najgrublje rečeno, postoji oko 70% moralnih normi, oko 25% običaja i svega oko 5% prava, ali i to indirektno.

Međutim kod nekih naroda ta predaja, u širem smislu, obuhvaća i pravo. Kod Hebreja, ako pod određenim uvjetima prihvatimo Bibliju kao djelo epske narodne poezije možemo reći da je u njoj sadržan velik dio hebrejskog prava, osobito onog najstarijeg. Tu spadaju Dekalog (poznatiji kao 10 zapovjedi božjih) nastao oko 1100. god. pr. n. e. i Deuteronom (Ponovljeni zakon) oko 621. god. pr. n. e. Tu se nalaze mnoge ustanove krivičnog, obveznog, stvarnog, nasljednog bračnog prava itd. Drugi dio hebrejskog prava sadržan je u Talmudu.

Značajno je napomenuti da su pojmovi morala, običaja i prava povezani i isprepleteni. Također se uslijed razvoja društvenih odnosa često jedan društveni odnos seli iz područja morala u običaj pa u pravo i natrag (npr. preljub).

Moral sadrži i mnoge vrijednosti (npr. hrabrost, čojstvo), a među njima i pravne (pravda, princip taliona tj. oko za oko, zub za zub itd.).

Običaj se također mijenja tokom vremena. Najvažnija karakteristika običaja je dugogodišnja ujednačena primjena, međutim kako se društveni odnosi mijenjaju to i neki običaji postaju zastarjeli, suvišni, a stvaraju se novi.

Historijska pravna škola osobito ističe vrijednost običajnog prava kao izvornog prava koje je stvorio sam narod i koje treba pretočiti odnosno prihvatiti u pisanim izvorima prava koje donesu organi državne vlasti. Zato mnoge običajne norme prelaze u pravne propise. Možda najljepši primjer toga je Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru donešen godine 1888. Njega je napisao Baltazar Bogišić na taj način da je duži niz godina putem ankete utvrđivao rješenja običajnog prava koja su postojala u dijelu naših naroda, a onda ih unio u Zakonik. Također je čitavo jedno poglavlje Zakonika (Dio 6, Razdio VIII) posvetio narodnim izrekama koje se odnose na pravo.

Zaključimo: Narodne pjesme su škrta izvor za proučavanje prava, ali pravne običaje sadržane u narodu, kao potencijalni izvor prava te moralne norme kao potencijalni izvor pravnih vrijednosti moramo proučiti ne samo kao pravničari ili povjesničari već kao prilog znanstvenom tumačenju vremena, mjesta i prilika nastanka tih pjesama.

Epske narodne pjesme nisu presudan izvor za proučavanje prošlosti naših naroda, ali to ne umanjuje njihovu vrijednost. Ipak neke epske pjesme značajne su stoga što često nemamo drugih izvora za proučavanje društvenih odnosa određenog perioda ili zato što u nedostatku drugih materijalnih dokaza putem njih možemo potvrditi ili opovrći određene teoretske postavke.

II. NEKI PRIMJERI SADRŽANI U EPSKIM NARODNIM PJESMAMA

1) Već ranije smo spomenuli Bibliju. U njoj je sadržana ustanova levirata (Ponovljeni zakon 25,5):

»Kad braća stanuju zajedno pa jedan od njih umre, a da nije imao sina, žena pokojnoga neka se ne preudaje izvan kuće, nego neka k njoj pristupi njezin djever i uzme je za ženu, te izvrši djeversku dužnost. A prvi sin koga ona rodi neka ostane na ime njegova pokojna brata, da njegovo ime ne izumre u Izraelu.«¹

1. MARGETIĆ, Lujo, *Opća povijest države i prava (Nacrta predavanja)*, Sveučilište «Vladimir Bakarić» u Rijeci, Šesto izdanje, Rijeka, 1988, str. 20.

Ustanova levirata regulirala je za Hebreje vrlo značajno pitanje naslijeđivanja u slučaju da iza pokojnika nije ostalo muško potomstvo. U tom slučaju pokojnikov brat spolno opći sa udovicom, a dijete koje se rodi smatra se djetetom pokojnog brata. Ono tada naslijeđuje imovinu pokojnog oca.

2) U Staroj Grčkoj nastala su poznata epska djela kao što su Homerova »Ilijada« i »Odiseja« kao i Hesiodovi »Poslovi i dani«. Oni nam pružaju sliku o najstarijem društvenom uređenju kod Grka kao i neke detalje iz raznih grana prava. Na žalost ta mjesta su prilično nejasna i izazivaju različita tumačenja.

Tako u »Ilijadi« (XVII, 497-508) stoji:

»Mnoštvo naroda bješe u skupštini, tu se je svađa
Rodila: čovjeka dva se krvarine svađahu radi
Za ubijenog nekog; govorio ljudima je jedan,
Sve da je dao, a drugi nijeko, da primio nije:
Oba željahu oni pred obranim prekinut sucem
Raspru, a narod je jednom i drugome viko pomažuć,
Narod su mirili ondje glasnici, starješine pak su
Sjedile na glatku svaki kamenu u svetome krugu
Skeptre glasnogrlih držeć glasnika u rukama svojim.
S njima se dižuć jedan iza drugog zborahu pravdu.
Zlatna talenta dva u srijedu međ' njima bjehu,
Da budu onom, tko pravdu među njima najbolje rekne.«²

Ostaje nejasno da li je sudac stvarno sudac ili arbitar ili svjedok ili osoba javne vjere koja će u slučaju potrebe svjedočiti o sadržaju presude? Nejasan je i predmet spora. Spominje se krvarina, ali pitanje je da li je ona plaćena ili ne, ili se radi o pravu na osvetu za ubijenu osobu. Starješine su također prisutne kao i »mnoštvo naroda«, ali ne zna se što je čija funkcija. Da li dva talenta zlata pripadaju pobjedniku ili se stranke spore oko njih, ili možda pripadaju onome starješini koji predloži najbolju presudu?³

U Hesiodovu epu »Poslovi i dani« (Erga kai Hemera) nailazimo na ove odredbe odnosno savjete:⁴

(376-377) »Jedinac sin neka kuću-očevinu uživa,
jer tako bogatstvo raste u kućama.«

Riječ je o odredbi nasljednog prava koja sugerira da se imovina – očevina ne dijeli nego da pripadne jednom muškom djetetu.

(405-406) »Najprije steci kuću, ženu i ovećeg roba,
ženu kupljenu, a ne ženjenu, koja bi išla iza volova.«

Ovo je odredba bračnog prava koja preporuča muškarcu da ženu kupi, kako bi mu obavljala sve potrebne poslove.

(370-372) »Obećani platež neka bude siguran prijatelju.
I bratu sa smješkom izvedi svjedoka.«

Vrlo vrijedna odredba obveznog prava koja pokazuje način sklapanja ugovora, odnosno način dokazivanja obaveze tj. duga. U oba slučaja potreban je svjedok koji će potvrditi sadržaj

2. ibid., str. 21.

3. MARGETIĆ, Lujo, Pokušaj pravne interpretacije sudske scene na Ahilovu štitu, Zbornik radova posvećen Albertu Vajsu, Beograd, 1966, str. 51-57.

4. MARGETIĆ, Opća, str. 22.

pravnog posla, odnosno postojeću obavezu. Sličnu odredbu obradit ćemo kasnije i u šerijat-skom pravu (Kur'an).

3) Obradili smo i neke primjere iz naše narodne epske poezije. Izložiti ćemo ih prema institutima koji se u njima spominju. Vrlo zanimljivo je pitanje preljuba, vanbračnih i predbračnih odnosa žene.

OGNJANA MARIJA U PAKLU (odlomak)⁵

»Kad mi majka ispred crkve dođe
mene golu u haljine nađe
udari me rukom i prstenom
ja s njom udrih o duvar o kule.«

Zbog predbračnih odnosa Marija je prokleta i gori u paklu. Vidimo da je u ovom slučaju kazna vjerska, tj. odlazak u pakao nakon smrti zbog počinjenog grijeha.

MATE SENJANIN I NJEGOVA SESTRA (odlomak)⁶

»jubismo je 3 pašina sina
(...) znadeš Mate što divojku grede
što divojku za jubjenje grede«

Tri pašina sina oklevetali su sestru Mate Senjanina i traže od njega da postupi onako kako to običaj nalaže, tj. da ju ubije. Međutim Mate je saznao da je to laž pa nije izvršio kaznu.

»od bedrice ćordu otpasao
pak je baca srid gore zelene,
(...) sica goru koliko ti drago
nećeš glavu drage sele moje«

Za razliku od prethodne pjesme ovdje kazna nije samo moralna, tj. vjerska već se radi o smrtnoj kazni predviđenoj za slučaj predbračnih odnosno vanbračnih odnosa koje je imala djevojka.

Međutim razvoj teče dalje. Institut preljuba, vanbračnih i predbračnih odnosa ušao je čak i u pravne propise. Za to imamo više primjera, ali navedimo samo jedan, koji sadrži crnogorski Opšti zemaljski zakonik ili Danilov zakonik od 23. 04. 1855.⁷

(čl. 71) »Tko bi djevojku ili udovicu osramotio (...) a takvoj djevojci ili udovici nema lijeka ničesova (...).«

(čl. 72) »Ako bi se dogodilo koemu Crnogorcu ili Brđaninu da mu žena njegova nije vjerna, pak ako bi svoju ženu uhvatio u bludnosti, to mu se onda dopušta da može i jedno i drugo ubiti, a ako li bi ona pobjegla, to da joj stana u našu zemlju nije.«

(čl. 73) »(...) takova se žena ima osuditi na smrt kako i drugi uboica, samo žena nemože biti ubijena iz puške, jer je puška i strijeljanje samo za onoga koji pušku nosi i puškom se brani.«

5. Junačke narodne pjesme (Priredio ČUBELIĆ Tvrtko), Školska knjiga, Zagreb, 1956, str. 12.

6. Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti (Priredio MIJATOVIĆ Anđelko), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983, str. 29.

7. MARGETIĆ, Lujo, SIROTKOVIĆ, Hodimir, BARTULOVIĆ, Željko, Vrela iz pravne povijesti naroda SFR Jugoslavije, Pravni fakultet Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci, Rijeka, 1989, str. 82-83.

Sl. 56. – Vojvoda senjskih uskoka prema V. M. Coronelliu godine 1688.



Iz navedenih propisa vidimo da Danilov zakonik sadrži vrlo oštre kazne za vanbračne odnose koje su sigurno prihvaćene iz običajnog prava Crne Gore. Žena se osim toga smatra i manje vrijednom od muškarca kada se radi o načinu izvršenja smrtne kazne jer neće biti strijeljana kao muškarac za koga je čast da umre od puške.

Danas je djelo preljuba i vanbračnih odnosa opet prešlo u domenu morala. Jedino ga u nekim zakonodavstvima možemo naći kao razlog za razvod braka.

4) Položaj udovice i njena prava na naslijeđivanje imovine također se mogu naći u nekim pjesmama.

DANIČIĆA MATI PLAČE (odlomak)⁸
(poslije smrti sina Pere ona plače, op. aut.)

»kad to čuje senjski kapitane,
tiši jadnu Daničića majku.

Muči, jadna Daničića majko
dat ću tebi sve do smrti hranu,
sve do smrti hranu i odiću.«

8. Senjski, str. 9.

Ovdje nije riječ samo o tome da nitko nije ostao od rodbine i preuzeo na sebe dužnost brige o preostalom članu obitelji. Prema brojnim propisima u našim srednjovjekovnim statutima udovica nije imala dobar položaj po smrti muža. Obično je mogla raspolagati sa svojom imovinom koju je unijela u brak, ali u slučaju da takvu imovinu nije imala ili je ta bila nedovoljna postavljalo se pitanje njene egzistencije. Osobito je težak položaj udovice bio u Veneciji gdje je dobivala jedino hranu i piće i to samo dok »čuva bračnu postelju čistom«. Uočljiva je sličnost između situacije u pjesmi i propisa mletačkih statuta Jacopa Tiepola iz god. 1242 (knjiga IV, glava 15).⁹

»(...) ako netko ostavi svoju ženu kao gospodaricu u svojoj kući, pod tim riječima razumijeva se da ona dobiva iz ostavštine umrlog samo onoliko, koliko joj je nužno za jelo i piće, prema imovnom stanju ostavštine umrloga i neka upravlja u kući.«

5) Narodna pjesma često dotiče i sklapanje braka između osoba različite vjeroispovijesti.

ŽENIDBA MATE SENJANINA (odlomak)¹⁰

»Ženio se Senjanine Mate

lipom Fatom jedinom u majke«

SENJANIN LUKA POGUBIO RUSTIĆ-PAŠU SILNA (odlomak)¹¹

»Udavaše mladu Nataliju

vinčaše je na našem sudu«

(muslimanskom, op. aut.)

HRVATSKA DJEVOJKA PREOBRAŽAVA SE U HRVU BARJAKTARA (odlomak)¹²

»aber dode hvaljen Bećir-agi

(...) prosit ću je glavom u matere«

UDAJA KĆERI ILOČKOG DIZDARA (odlomak)¹³

»našao sam ljepotu djevojku

pošla bi za me, al joj neda babo,

ne da babo ture za kaure

(...) pa ju vodi crkvi manastiru

pa ju krsti svetijem krštenjem

pa od Sele Marica postala«

HAJDUCI NA MEGDANU DOBIVAJU DJEVOJKU ZA MLADOG GRUJICU (odlomak)¹⁴

»od Ajkune Andu učiniše

prašćevine mesa nahraniše,

i lozova napojiše vina.«

U svim gore navedenim slučajevima sklapanja braka vidimo da djevojka prelazi na vjero-

9. MARGETIĆ, *Opća*, str. 46.

10. *Senjski*, str. 30.

11. *ibid.*, str. 32.

12. *Hrvatske narodne pjesme*, knjiga VIII (Priredio ANDRIĆ Nikola), Matica hrvatska, Zagreb, 1939, str. 38-39.

13. *ibid.*, str. 75-78.

14. *ibid.*, str. 98.

ispovijest svog budućeg supruga. To je tipično srednjovjekovno pa i kasnije stajalište da je žena potčinjena mužu. Slično je pitanje vjeroispovijesti bilo utvrđeno mirom u Augsburgu god. 1555. Nakon krvavih sukoba protestanata i rimokatolika propisano je da podložnici moraju isповijediti onu vjeru koju ispovijeda i njihov gospodar (Cuius regio illius religio!).

Slične odredbe nalazimo i u austrijskom Općem građanskom zakoniku iz god. 1811. koji određuje:^{14a}

(par. 64) »Ne može se valjano sklopiti ženitba među kerstjana i osobama koje nisu kerstjanskoga virozakona.«

(par. 92) »Žena uzima prezime muža svojeg i uživa prava njegovog staleža (...)«

Vidimo da se čak i u XIX. st. ne tretiraju ravnopravno osobe različite vjeroispovijesti. Da bi se zaključio crkveni brak, koji je tada bio obavezan, morale su obje osobe koje stupaju u brak ispovijediti istu vjeru.

Vidljiv je i slabiji položaj žene koja svoje obaveze i prava stječe u odnosu na položaj i prava svoga supruga. Tako je i žena prilikom udaje prelazila na vjeroispovijest koju je ispovijedao njen suprug.

~ 6) Pojavu otmice djevojke vrlo često susrećemo kao motiv epskih narodnih pjesama. Čubelić smatra da se ona obično vršila u nejakoj i inokosnoj obitelji koja se nije mogla zaštititi ona kao što su to radile brojnije obitelji, a osobito obiteljske zadruge.¹⁵

»Za vrijeme Smailage oteo Anto Maljević iz Mulja Anđu Bože Košutića s Miholjača (...) kažu sve Smailagi, a on odredi Kahrimagu Čustovića, da ispita Anđu je li sila, ili draga volja (...)«¹⁶

Otmica je za sobom povlačila daljnje sukobe među obiteljima, ali bilo je slučajeva u kojima je običaj to onemogućavao i priznavao »otmicu«. To je bilo onda ukoliko je djevojka »pošla« svojom voljom.

Otmica je regulirana i u nekim zakonskim propisima naših zemalja tijekom XIX. st.

U Karadorđevom zakonu koji je vjerojatno nastao krajem I. srpskog ustanka stoji:

»Koji se usudi oteti djevojku, taj momak da trči šibu 3 puta kroz 300 momaka. Djevojka da se pusti i za koga ona hoće da se uda, a ovo vjenčanje bezakono ne broji se za brakosočeta-nje (...)« (čl. 27)¹⁷

Zakonik obšći crnogorski i brdski (tzv. Zakonik Petra I) iz 1798-1803. propisuje:

»Koi čovek uzme tuđu ženu i za živa muža ili ugrabi devojkju, koju mu ne budu devojački roditelji, oli svojta i blizika devojačka kada roditelja živijeh nema po običaju i zakonu hris-tjanskome dali, taki da se ima čerati kako bezzakonik i grabitelj tuđe dece (...)« (čl. 11)¹⁸

Isti propis sadržan je i u Danilovom zakoniku iz god. 1855. u čl. 69, ali on izričito navodi situaciju koju spominje Čubelić u svom primjeru, a to je da u slučaju djevojičinog pristanka nema kazne. Tada se može sklopiti valjan brak.

»Ako bi devojka dobre volje bez znanja roditelja svojije pošla za momkom, to im se onda ne može ništa, jer ij je sama ljubav vezala.« (čl. 70)¹⁹

14a. Obći Austrijski građanski zakonik, Beč, 1853.

15. ČUBELIĆ, Tvrtko, Usmena narodna retorika i poezija, Zagreb, 1970, str. 147.

16. ibid., str. 148.

17. MARGETIĆ, SIROTKOVIĆ, BARTULOVIĆ, op. cit., str. 72.

18. ibid., str. 79-80.

U Danilovom zakoniku sastavljač propisa gotovo se pjesnički izrazio vodeći računa i o volji djevojke koja je bila »oteta«.

7) Iz narodne pjesme možemo saznati još neke pojedinosti vezane uz sklapanje braka.

MARKO KRALJEVIĆ UKIDA SVADBARINU (odlomak)²⁰

»Ko s' udaje, trideset dukata,
ko se ženi, trideset i četiri
(...) na noć ište mladu i devojk
pa devojku Arapine ljubi
a nevistu sluge Arapove«

Svadbarina je bila uobičajeno podavanje na koje je imao pravo feudalac u slučaju kada su se ženili njegovi podložnici. Pravo prve bračne noći također susrećemo u starije doba i na njega također ima pravo feudalac čiji se podložnik ženi. To pravo prve bračne noći kasnije je često bilo zamijenjeno plaćanjem određene svote novca koju je snosio mladoženja. Svadbarina je nastala na taj način, ali i tako što je za ženidbu podložnika bila potrebna dozvola feudalnog gospodara, a za tu dozvolu plaćala se određena suma novca.

RIŠNJANIN HADŽIJA I LIMUN TRGOVAC (odlomak)²¹

»Ti u mene isprosi devojku
niti je vodiš, ni odgovor daješ
Evo ima četiri godine
da je bila od 7 godina
sad bi veće bila za udadbu.«

Ova narodna pjesma spominje dob djevojke koja se udaje. U starija vremena ta dob je iznosila za žensku djecu obično 12 godina, točno onoliko koliko se navodi u pjesmi, dok je za muške osobe bila najčešće 14 godina. U odnosu na današnje pravo vidimo da je ta granica bila niža. Prema našim pozitivnim propisima djetetom se smatra osoba do 14 godina starosti, a do 18. godine su maloljetnici. Osobe mogu zaključiti brak sa navršenih 18 godina, a u nekim slučajevima dozvoljeno je sklapanje braka i sa 16 godina.

8) Vrlo su zanimljive pjesme koje govore o nasljednom pravu:

SMRT KRALJEVIĆA MARKA (odlomak)²²

»Jedan ću mu ćemer halalit
što će moje tijelo ukopati
drugi ćemer nek se crkve krase
treći ćemer kljastu i sljepcu.«

Navedeni stihovi gotovo da su identični s odredbama sadržanim u povlasticama koje je dobio hrvatsko-ugarski vladar Bela IV Zagrebu 16. studenoga 1242. Tamo je za slučaj da netko umre bez oporuke i bez nasljednika određeno slijedeće:

19. *ibid.*, str. 82.

20. *Junačke*, str. 55.

21. *ibid.*, str. 105.

22. *ibid.*, str. 110.

(10) »Nadalje, ako netko umre bez oporuke, a nema ni žene i sinova ni rođaka, dva dijela njegove imovine neka podijele vjerodostojni muževi određeni za to odlukom sugrađana sirotinji i crkvama ovoga grada, a treći dio pridržava se za korist grada.«²³

Bratska zajednica vrlo je interesantan pravni institut koji nastaje između nepodijeljene braće u slučaju smrti njihova oca.

DIOBA BRAĆE BEGOVIĆA (odlomak)²⁴

»Ivan dijeli, Ivan odabire«

U ovoj pjesmi riječ je o diobi dva brata, koji poslije smrti oca nisu podijelili imovinu i nakon nekog vremena odlučuju da to učine. Čubelić²⁵ smatra da je riječ o obiteljskoj zadrugi, ali nije tako jer karakteristika zadruge je njena stalnost, dok bratska zajednica postoji samo jedno kraće vrijeme i zna se da će doći do diobe imovine.

U pjesmi je također vidljiv način na koji se dijelila imovina. Tvorac pjesme želio je istaći odstupanje od uobičajenog postupka diobe pa isti brat određuje dijelove koje nakon toga sam i bira. Prema običajnom pravu jedan od braće odredio je dva jednako vrijedna npr. komada zemlje, a onda je onaj drugi brat ili druga braća birala. Braća su naizmjenično određivala dijelove otprilike jednake vrijednosti. Postojala je i mogućnost da se nakon određivanja dijelova izbor vrši ždrijebanjem tj. kockom.

Postojanje bratske zajednice zabilježeno je i u nekim drugim krajevima pa tako npr. i u Veneciji. Statuti Jacopa Tiepoła od god. 1242. u knjizi III, glavi 4 propisuju:

»(...) po očevoj smrti, sinovi ostaju u bratskoj zajednici, dok se ne podijele. Isto vrijedi i za njihovu djecu među sobom i sa svojim stričevima, a dalje od toga nema bratske zajednice. Sestre pak nisu ni među sobom ni s braćom u bratskoj zajednici.«²⁶

9) O najvažnijem institutu stvarnog prava – vlasništvu na žalost nismo našli više materijala. Tek na jednom mjestu spominje se u vezi sa nasljeđivanjem.

ŽENIDBA MAKSIMA CRNOJEVIĆA (odlomak)²⁷

»dvore cara za devet godina

(...) izdвориše devet zijameta

(...) bez promjene vazda dovijeka«

Spominje se stjecanje zeameta, ali narodni pjesnik sebi je dozvolio slobodu u stvaranju pjesme i udaljio se od života tj. od postojećih propisa. Prema njemu zeameti (zemljišni posjedi) stečeni su »dovijeka« odnosno oni su nasljedivi. Prema turskom pravu to nije bilo tako. Timari i zeameti nisu bili nasljedivi. U trenutku smrti korisnika oni su se vraćali sultanu. Međutim sultan ih je vraćao potomcima umrloga ili srođnicima koji bi nastavili s obavljanjem službe koju je vršio pokojnik (najčešće vojna služba). Kako im ne bi vratio isti posjed i time priznao nasljedivost on je vraćao sve osim npr. jedne njive pa tako pravno nije bila riječ o istom posjedu.

Možda je sastavljač pjesme mislio na odžakluk timare koji su postojali u Bosni i Hercegovini u kasnije doba turske vlasti, ali izgleda da nije tako jer osobito naglašava nasljedivost kao

23. MARGETIĆ, SIROTKOVIĆ, BARTULOVIĆ, op. cit., str. 34-35.

24. Junačke, str. 69.

25. ibid., str. 74.

26. MARGETIĆ, Nacrt, str. 46.

27. Junačke, str. 129.

nagradu za zasluge. Odžakluk timari nastali su kao nasljediva zemljišta tokom opadanja moći Otomanske imperije.

10) Prilikom obrade pjesama naišli smo i na primjere sklapanja ugovora:

KNEZ IVAN KNEŽEVIĆ (odlomak)²⁸

»Ja uvijek po tri jamca držim
(boga, tvrdu vjeru i prevarit te neću, op. aut.)
(...) ali (...)
ja imadem druga četiri
sva četiri gospode Turčina (...)
sva četiri tu se dogodiše
za Ivana tako s' ujamčiše«

Riječ je o sklapanju ugovora i jamstvu. Međutim ni ova odredba ne odgovara postojećim propisima. Premda je u pjesmi riječ o jamcima u to vrijeme se prema odredbama šerijatskog prava tražio određeni broj svjedoka prilikom sklapanja ugovora tako da je tu vjerojatno riječ o tiir svjedocima. Međutim propis govori o dva potrebna svjedoka, a ne četiri (El-Bekare, 39. dio, 282 ajet):

»O vjernici, zapišite kada jedni drugima pozajmljujete dug do određenog roka. Neka jedan pisar među vama pravedno zapiše (...) Zatražite da svjedoče dvojica svjedoka od vaših ljudi, a ako nema dvojice muškaraca, onda jedan muškarac i dvije žene (...).«²⁹

Ovaj primjer upravo je dobra pouka kako narodne pjesme nisu uvijek izvor točnih podataka za one koji ih proučavaju. Pjesmi treba pristupiti kritički i istražiti uzroke koji su doveli do iskrivljavanja činjenica. Ovdje je vjerojatno pjesnik sebi dozvolio slobodu i uvećao broj svjedoka želeći istaći ugled koji je Ivan Knežević uživao među Turcima.

HAJDUCI PODMIRUJU SVOJE DUGOVE (odlomak)³⁰

»pa pokupih trgovačko blago
sve dadoše na moje poštenje«

U ovoj pjesmi osoba je dobila određeni kapital ili robu s kojom je trgovala. To je čest slučaj u srednjem vijeku. Uobičajeno je bilo da jedna strana daje svoju robu ili kapital uz određene uvjete drugoj osobi koja je sa dobivenim odlazila i trgovala. Nakon toga, po izvršenju posla, dijelili su dobit prema ugovoru ili postojećim propisima. Naime u ta nesigurna vremena mnogi trgovci nisu se htjeli upuštati u rizična i duga putovanja, osobito ako je riječ o starijim osobama. Ovakvo su sklappali ugovore s osobama u koje su imali povjerenja i ipak sticali određene prihode. U pomorskom poslovanju poznate su entega i kolegancija kao oblici ovog posla, ali on je poznat i u drugim zemljama. Tako se spominje i u Ruskoj pravdi, zakoniku nastalom u Kijevskoj Rusiji u XIII. st.

(66) »Ako neki trgovac doživi brodolom. Ako neki trgovac krene nekamo s tuđim novcem pa doživi brodolom ili mu ga uzme rat ili požar, ne sili ga se niti ga se prodaje, već neka počne s godišnjom otplatom i tako neka plaća jer je gubitak od boga i on nije kriv.«³¹

28. Junačke narodne pjesme (Prir. ČUBELIĆ T.), XIV. izd., Školska knjiga, Zagreb, 1979, str. 120.

29. MARGETIĆ, Nacrt, str. 68.

30. Hrvatske, str. 118.

31. MARGETIĆ, Nacrt, str. 65.

11) Poseban pravni institut koji je postojao u tim nesigurnim vremenima bio je otkup. Otkup zapravo predstavlja ugovor koji se sklapao između zarobljene ili oteete osobe odnosno nje-gove obitelji i rođaka s jedne i osobe koja je izvršila otmicu ili zarobljavanje s druge strane. Na otkup vrlo često nailazimo u narodnoj epskoj pjesmi.

OTMICA JELE KRUŽIČEVE (odlomak)³²

»tada Ture metnu u tamnice
pa ih onda cinom procinili
svaka glava hiljadu dukata«

JURE DANIČIĆ IZBAVI SESTRIKINJU IZ TURSKOG ROPSTVA (odlomak)³³

»al me dizdar na otkupe daje
(...) nije, ujko ni velika cina,
malo više od 300 dukata
i arsija od suhoga zlata
i orlovo pero pozlačeno«

KAKO SENJANIN IVE PRIVARI DVA DUŽDEVA SINA (odlomak)³⁴

»Bora tebi Senjanine Ive
sve je robje na otkup došlo
a ti nećeš, Senjanine Ive
dati za se ni srebra, ni zlata
sitni biser, ni kamenje drago
nego kapiš u galiji tankoj«

12) Represalija je također pravni institut koji je danas dobio sasvim drugačije značenje. Nekada je osoba koju je oštetiio stanovnik drugog grada ili države vrlo teško mogla doći do svojih potraživanja. On je tada primjenjivao represalije, ali ne kao puku samopomoć koja bi se protivila pravnim propisima i pravnoj sigurnosti već poslije točno utvrđenog postupka. Tako Statut Splita (knj. VI, gl. 6 i 7) ovako opisuju taj postupak. Splitska općina traži od dužnikove općine ili države da pruži zadovoljštinu ili da ju odobri. Nakon povratka glasnika koji je odnio taj zahtjev čeka se 15 dana i ako nema odgovora opet se šalje glasnik s porukom. Ponovno se čeka 15 dana i ako opet nema pozitivnog odgovora gradski načelnik sa trojicom sudaca i šestoricom vijećnika ispituje slučaj i utvrđuje visinu tražbine. Zatim se stvar upućuje pred Općinsko vijeće koje odlučuje da li će se primijeniti represalije protiv osoba i stvari ili samo protiv stvari.³⁵

UKRADENA I POVRAĆENA JELA SUNORIĆA (odlomak)³⁶

»trga nosi Senju na obalu,
da ja mlada kupujem djevojka
(...) neću, mlada od Senja djevojko,
kad sam prije prodavao trga
na obalu ja sam iznosio
trgovinu moju su raznijeli
a nisu mi ni polu platili«

32. Senjski, str. 2.

33. *ibid.*, str. 8.

34. *ibid.*, str. 15.

35. CVITANIĆ, Antun, Statut grada Splita, II. dotjerano izdanje, Split, 1987.

36. Senjski, str. 19.

Ovdje vidimo da je trgovac opljačkan i da ne ide više u Senj na trg, gdje se inače obavlja trgovina. Jela Sunorića je oteta, a pjesnik ne uzima za motiv represaliju prema osobi vjerojatno ponovno uslijed pjesničke slobode i vlastitog gledanja na događaj.

13) Kamate su predmet različitih tumačenja. Neki ih opravdavaju, neki ne. U srednjem vijeku u većini slučajeva smatralo se da su nemoralne i pri tome se nalazilo uporište u Bibliji. To su sve opravdavali razni teoretičari, osobito crkveni, pa je čak i papinom odlukom bilo zabranjeno uzimanje kamata. Međutim kamate su se i dalje koristile. Ta zabrana nije se odnosila na Jevreje koji su na taj način sticali znatna novčana sredstva. Međutim Jevrejima vjera zabranjuje uzimanje kamate od osoba iste vjere, dok im je to dozvoljeno u ostalim slučajevima. Premda su se kamate pokušale iskorijeniti, pa je čak bilo i pravnih propisa koji su ih zabranjivali ili nekih realnijih koji su ih ograničavali, sve se uglavnom svodilo na moralnu osudu.

Primjer za to nalazimo i u narodnim pjesmama:

OGNJANA MARIJA U PAKLU (odlomak)³⁷

»kamatnika seko i mitnika
do dva tezi, bože prokletnika«

U narodnim pjesmama nailazimo i na tragove krivičnog prava. Zanimljiv je institut krađe zvana sa životinje, osobito u onim krajevima gdje je stočarstvo bila važna grana privredivanja.

HAJDUCI PODMIRUJU SVOJE DUGOVE (odlomak)³⁸

»i uhvati baš ovna zvonara
na komu je zvono dinderovo
(...) za njim trče čobanica mlada
(...) vrati meni zvono dinderovo
a ti nosi ovna devetaka«

U pjesmi se ističe važnost samog zvana jer zvuk zvana slijede ostale životinje u stadu. Zato djevojka i daje vrijednu životinju, a traži samo zvono.

U raznim pravnim propisima regulirana je krađa zvana sa životinje. Takve odredbe postoje kod Vizigota i Burgunda. U langobardskom pravu Rotarijev edikt propisuje:³⁹

»Tko ukrade zvono s konja ili goveda, plaća 6 soldina.«

U bizantskom pravu u Zemljoradničkom zakonu (Nomos georgikos) iz VIII. st. koji sadrži i neke utjecaje slavenskog pravnog shvaćanja stoji:⁴⁰

(30) »Ako netko odsječe zvono na govedu ili ovci i utvrdi se kradljivac, neka ga se bičuje. Ako je pak životinja nestala, neka kradljivac zvana dade (isto) takvo (govedo).«

U langobardskom pravu spominje se samo krađa zvana dok bizantsko pravo ide korak dalje i govori o naknadi štete ako se životinja ili životinje izgube. Isto tako razmišlja i pjesnik, kroz riječi djevojke, i odriče se životinje kako bi dobio natrag zvono čiji zvuk životinje poznaju i bez koga bi mogle zalutati pa bi šteta bila još veća.

37. Junačke, str. 12.

38. Hrvatske, str. 121.

39. MARGETIĆ, Nacrt, str. 58.

40. loc. cit.

Sl. 57. – Grb senjskog patricija i suca Ivana Rupčića iz godine 1726 (lapidarij Gradskog muzeja Senj)



15) Megdan je česta tema narodnih epskih pjesama.

MATE SENJANIN I NJEGOVA SESTRA (odlomak)⁴¹

»dodite mi na mejdan junački (...)
tu te biše 30 drugova
nisu joj mogli s manjim učiniti
da joj nisu na mejdan izišli«

U navedenom primjeru sestra Mate Senjanina izaziva na dvoboj 30 muškaraca. Oni zapravo ne bi trebali izići na dvoboj jer se on može voditi samo između muškaraca. Žena ne nosi oružje kako to stoji u Zakoniku Petra I u Crnoj Gori (o čemu smo naprijed već rekli). Međutim oni izlaze na dvoboj i gube pa su tako izloženi još većoj sramoti jer ih je pobijedila ženska ruka. I ovdje je pjesnik zanemario pravne običaje i dozvolio sebi stvaralačku slobodu.

41. Senjski, str. 29.

16) Na kraju spomenimo i uvredu kao motiv narodne pjesme. Uvreda je velika sramota za junake narodnih pjesama, a osobito je to slučaj sa pijuskom.

BUDALINA TALE DOLAZI U LIKU (odlomak)⁴²

»Da si mene sabljom udario
lakše bih ti ranu pribolio
al' si mene pleskom udario.
Jer se žene pleskom udaraju.
Za to ću ti zajam povratiti
ja ću t' plesku za plesku vratiti
jal' ti glavu dati sa ramena«

Kao što vidimo junak će lakše podnijeti ranu od oružja nego pljusku koja će ga izjednačiti sa ženom koja ne nosi oružje i s kojom se ne vodi dvoboj. Za tako tešku sramotu mnogi naši srednjovjekovni statuti predviđaju kazne.

Osobito pada u oči odredba Zakonika Petra I (čl. 8):⁴³

»Ako pak udari koi brata Crnogorca nogom ili kamišem, takvi da plati oni udarac cekinah petdeset, ako li ga oni ubije pošto bude udaren, za njega da pogovora nije, koliko ni za lupeža koi u krađu pogine.«

Zakonik Petra I ide tako daleko da oslobada svake odgovornosti osobu koja je dobila pljusku pa u afektu ubije onoga koji je to učinio. U tom slučaju ne postoji mogućnost osвете ili kazne za ubojicu jer je ubijeni sam kriv, čak se tretira kao kradljivac koji je ubijen u krađi.

DAS VERHÄLTNIS ZWISCHEN DEM RECHT UND EPISCHER VOLKSPÖESIE

Zusammenfassung

In dieser Arbeit verweist der Autor auf einige interessante Verbindungen zwischen epischer Poesie und des Rechtes. Epische Poesie enthält Elemente, die besonders in der Abwesenheit anderer Quellen zur Forschung von Moral, Gewohnheiten und Recht wie auch zur Bestätigung oder Widerlegung aufgestellter Hypothesen dienen können.

Dabei muss aber auf Abweichungen von Gewohnheiten oder Normen geachtet werden, die der freien poetischen Ausdrucksweise zu zuschreiben sind oder infolge Wirklichkeitsverschönerrungen zustande gekommen sind.

42. Junačke, str. 198.

43. MARGETIĆ, SIROTKOVIĆ, BARTULOVIĆ, op. cit., str. 80.